

Nätverket kring

kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad

- En analys av kvinnors deltagande i politik och samhällsliv

Abstract

1922 startades en kvinnlig medborgarskola på Fogelstad i Södermanland. Initiativet togs av en grupp namnkunniga kvinnor som ansåg att kvinnorna med sin nyvunna rösträtt behövde tränas i medborgarskap. Samtidigt fanns även andra sammanhang och med syfte att främja kvinnors deltagande i politiken och samhällslivet. Vissa av dessa, nämligen tidningen Tidevarvet, Frisinnade kvinnor, Socialdemokratiska kvinnoförbundet samt sakfrågorna jordfrågan, fredsfrågan och befolkningsfrågan hade kopplingar till Fogelstad. Dessutom satt ett antal kvinnor med anknytning till Fogelstad i riksdagen. Riksdagen och skolan utgör därför tillsammans med ovan beskrivna organisationer och sakfrågor noderna i det nätverk som vi kartlägger. Det som utgör länkarna i nätverket är att samma kvinnor var engagerade i flera av dessa sammanhang.

Via egna representanter i riksdagen skapade nätverket kring Fogelstad förbättrade förutsättningar för kvinnorna att påverka de politiska besluten. Dessutom innehade kvinnor från nätverket andra betydande poster i samhället. Det finns en rad exempel på fall där det överlappande engagemanget hade betydelse i arbetet för kvinnors deltagande i samhället.

Nyckelord: Fogelstad, kvinnliga nätverk, Tidevarvet, Frisinnade kvinnor, riksdagskvinnor.

Innehållsförteckning

1	Inledning	2
1.1	Syfte och frågeställning	2
1.2	Nätverket kring Fogelstad som statsvetenskapligt studieobjekt.....	3
2	Material.....	5
3	Kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad i dess samhälleliga kontext	6
3.1	Kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad	6
3.1.1	Bakgrund/historia	6
3.1.2	Fogelstadgruppen.....	7
3.1.3	Fogelstadandan	8
3.2	Kvinnor i politiken.....	9
3.3	Tidevarvet.....	10
3.4	Sakfrågor	11
3.4.1	Befolkningsfrågan	12
3.4.2	Fredsfrågan	12
3.4.3	Jordfrågan	13
4	Teori och metod.....	14
4.1	Nätverksteorier	14
4.1.1	Nätverkets komponenter.....	15
4.1.2	Nätverkets betydelse.....	15
4.2	Överlappande engagemang.....	16
4.3	Tillvägagångssätt och urval av kvinnor.....	17
5	Analys av nätverket kring Fogelstad – överlappande engagemang	19
5.1	Fogelstadkvinnor i riksdagen.....	19
5.2	Överlappande partipolitiskt engagemang	21
5.3	Exemplet Rådfrågningsbyrån	22
5.4	Exemplet Kvinnornas vapenlösa uppror mot kriget.....	23
5.5	Exemplet gifta kvinnors möjlighet att inneha statlig tjänst	23
6	Slutsats	25
6.1	Diskussion om orsak och verkan	26
6.2	Fortsatt forskning.....	27

1 Inledning

Kvinnliga medborgarskolan i Fogelstad

”vill ge sitt bidrag i arbetet för att bakom vårt medborgarskap måtte stå självständiga och ansvarsfulla människor. Skolan måste arbeta genom att samla människor från olika arbetsfält och livsområden, från landsbygd och städer, till gemensamma studier och ömsesidigt utbyte. Den vill lägga undervisning och studiearbete så, att samband vinnes mellan handens, hjärnans och hjärtats arbete, mellan hemmets värld och samhället, mellan den enskilde och det allmänna.”
(Tidevarvet, 1925: 8, Ur skolans prospekt)

1.1 Syfte och frågeställning

Syftet med denna uppsats är att med utgångspunkt i en enskild skola kartlägga ett kvinnligt nätverk och dess betydelse för svenska kvinnors deltagande i samhällslivet och politiken. Studieobjektet är den kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad i Julita socken i Södermanland. Där bedrevs kursverksamhet under åren 1922¹ till 1954 som ämnade skapa kunniga och aktiva (kvinnliga) medborgare.

Under tiden för skolans verksamhet och tiden därefter, kom kvinnornas roll i samhället att genomgå en avsevärd förändring. Vi avser att i denna studie beskriva och analysera ett nätverk som kan ha haft betydelse för denna utveckling. I detta samspel mellan formella och informella aktörer hade medborgarskolan på Fogelstad en viktig sammanlänkande funktion.

Att undersöka huruvida det över huvud taget fanns ett tydligt nätverk som Fogelstad var en del av är i sig ett relevant problem att ta sig an. Tidigare forskning talar för att nätverk skapar goda förutsättningar för mobilisering och att agerande genom nätverk ofta ger möjlighet till maktutövning och inflytande. Genom att dessutom i vissa väsentliga avseenden specificera karaktär-en på det nätverket som vi studerar, avser vi också kunna urskilja mer konkreta effekter i samhället.

Följande frågor är utgångspunkt för vår studie:

- **Hur såg det nätverk ut som fanns omkring kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad?**

---

¹ Den första kursen, den så kallade *urkursen* hölls 1922. Skolan invigdes sedan 1925. (Tidevarvet, 1924:40)

Vår frågeställning kan brytas ned i följande underfrågor:

- Vilka individer, grupper och organisationer ingick i nätverket?
- Hur såg kopplingarna mellan nätverkets olika aktörer ut?
- Vilka var de centrala sakfrågorna som drevs inom detta nätverk?
- Gav nätverket några synliga resultat i form av förbättrade förutsättningar för kvinnorna att utöva inflytande inom politiken?
- På vilka sätt tog sig det överlappande engagemanget uttryck?

I vår studie av skolan på Fogelstad och det nätverk som den är en del av, fokuserar vi i första hand på konsekvensperspektivet. Att studera effekterna av en verksamhet anser vi vara mer intressant och konstruktivt än att fokusera på de bakomliggande orsakerna. Vår hypotes är att medborgarskolan på Fogelstad genom samspelet med andra grupper av kvinnor skapade förbättrade möjligheter för kvinnor att delta i politiken och samhällslivet. Om det visar sig att dessa konsekvenser går att påvisa, kan fenomenet fungera som ett exempel och vara intressant för fortsatta studier. Kvinnliga nätverk som genererar politiskt engagemang och inflytande knyter dessutom väl an till den dagsaktuella politiska debatten i Sverige.

1.2 Nätverket kring Fogelstad som statsvetenskapligt studieobjekt

Att studera ett samhällsfenomen med utgångspunkt i nätverkstänkande är någonting som förekommer inom många olika vetenskapliga discipliner (Borell & Johansson m.fl., 1995: 2 f.). Personer som tidigare har studerat medborgarskolan på Fogelstad menar också att det krävs just tvärvetenskap för att fånga in skolan och dess verksamhet (*Kvinnorna i Fogelstad – undantag eller föregångare?* SVT 24, 050422). Det som trots allt gör medborgarskolan på Fogelstad och det nätverk som den är en del av till ett intressant *statsvetenskapligt* studieobjekt är att det består av aktörer som representerar både privat och offentlig organisation. När dessa knyts samman påverkas de inblandades förutsättningar och möjligheter till inflytande i samhället och inom politiken (Lundquist, 1997: 17 och 144). Politiska nätverk har inom statsvetenskapen framför allt uppmärksamats vid analysen av relationerna mellan staten och påverkansgrupper. (Lundquist, 1997: 140).

Då de flesta människor tycks vara ovetande om den kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad skulle man kunna tro att det var ett utforskat område. Det finns dock en rad böcker och avhandlingar som ur olika vinklar behandlar ämnet. Den övervägande delen litteraturen utgörs av biografier över personer, flera av dem namnkunniga som var verksamma på skolan. Bland dem som har intresserat sig för Fogelstad och dess eldsjälur finns sociologer, historiker, genusvetare, pedagoger och litteraturvetare. Trots att det har gått ett halvt sekel sedan kursverksamheten på Fogelstad lades ned, är skolan fortfarande ett ämne för böcker och

debatter, särskilt feministiskt influerade sådana. Av dem som under årens lopp har skrivit om Fogelstad är det många som just har valt att se skolan i första hand som ett kvinnoprojekt med främsta syfte att driva så kallade kvinnofrågor.

Vi anser att det är på tiden och högst relevant att ur ett statsvetenskapligt perspektiv belysa Fogelstad och dess samspel med andra kvinnogrupper. Det är anmärkningsvärt att ingen statsvetenskaplig studie av detta slag har gjorts tidigare då ämnet behandlar en betydande del av befolkningens, kvinnornas, möjligheter att delta i samhällslivet och påverka politiken.

2 Material

Det material som vi har använt oss av i uppsatsen består i princip av två typer. Det är dels material rörande empirin och dels material kring teorin som behandlat nätverksanalys och nätverksmetoder.

Materialet ligger till grund för empirin, det vill säga material som beskriver den kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad och dess nätverk har varit dagsprotokoll, tidningen Tidevarvet, biografier och biografiska uppslagsverk. Vi har även fått information från ett seminarium; Kvinnorna i *Fogelstad – undantag eller föregångare* som hölls på Södertörns högskola och sändes på SVT 24 den 22 april 2005.

En viktig källa till förstahandsinformation om Fogelstad, skolans verksamhet, deltagare och lärare är den stora samlingen dagsprotokoll som finns att tillgå. Under samtliga ordinarie kurser som hölls på skolan åren 1925 - 1954 hade varje dag någon kursdeltagare i uppgift att anteckna och protokollföra vad som diskuterades under lektionerna (Kellgren, 1973: 7). Då de skrev själva och samtidigt var deltagare blir skildringarna personliga och subjektiva. Detta gör dock att den sammantagna rapporteringen ger en mångsidig och sannolikt verklighetsnära bild av verksamheten. Vi har inte själva haft tillgång till samtliga av dessa dagsprotokoll, utan använt oss av det urval som Ragna Kellgren har sammanställt i boken *Klasslöst* (Kellgren, 1973).

Tidningen Tidevarvet är också en viktig primärkälla. Värderingen av denna är inte helt okomplicerad då den dels är en källa för vårt arbete och dels ett studieobjekt. Förutom att den ger viktig förstahandsinformation om de personer och organisationer som ingår i nätverksanalysen, fyller Tidningen även en viktig funktion som tidsdokument. De ämnen som tas upp i tidningen, sättet på vilket de behandlas, reklamannonser och så vidare ger en inblick i tidsandan och det politiska, kulturella och sociala sammanhanget.

För vår uppsats har den uppsjö av biografier och beskrivningar som finns varit en viktig informationskälla. I dessa beskrivs de personer, organisationer och sammanslutningar som har ingått i vår studie. Mycket av litteraturen om Fogelstad och dess initiativtagare är skriven av personer som själva var involverade i verksamheten. De skriver om varandra vilket gör att litteraturen ibland har blivit av karaktären hyllningar och kärleksfulla porträtt.

Lennart Lundquist har skrivit om det nätverk som fanns kring det så kallade fattigvårdsfolket under perioden 1900 – 1920 i sin bok *Fattigvårdsfolket. Ett nätverk i den sociala frågan 1900 – 1920*. Vi har till viss del använt oss av Lundquists syn på nätverksteori och hur han har gått tillväga för att kartlägga nätverket kring fattigvårdsfolket. Vi har också, utifrån denna kartläggning kunnat stödja vår uppfattning om att det är intressant att kartlägga historiska nätverk.

3 Kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad i dess samhälleliga kontext

Som bakgrund för den kommande analysen redovisas i detta kapitel en kortfattad historik över den kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad. Med anledning av analysen ges också en översiktlig beskrivning av den kontext som präglade skolan och dess verksamhet. Att i denna uppsats ges en heltäckande bild av medborgarskolan på Fogelstad och dess tidsmässiga och samhälleliga sammanhang finns inte utrymme för. Vi har därför valt att begränsa beskrivningen av nätverket kring Fogelstad och dess tidsmässiga och samhälleliga sammanhang till frågor och organisationer som direkt rör skolan.

Skolan på Fogelstad har, liksom många andra av organisationerna, rörelserna och intressegrupperna som var verksamma i Sverige under första hälften av 1900-talet, många kopplingar till kvinnorörelsen och kan också ses som en del av den. Kampen för rösträtt hade samlat många kvinnor från olika delar av samhället, vilket utgjorde en bra grund för ett fortsatt arbete. Det fortsatta engagemanget för kvinnors rättigheter föranleddes också av att många upplevde en besvikelse över att rösträtten bara var formell. Rösträttsrörelsen var på så vis inte slutet på kampen för kvinnors deltagande i samhällslivet, utan snarare en början (*Kvinnorna i Fogelstad – undantag eller föregångare?* SVT 24, 050422). Det är i det arbetet som Fogelstad i samspel med andra sammanslutningar hade en viktig roll, vilket vi ämnar kunna visa på i denna uppsats.

Det var många som engagerade sig i frågan om kvinnornas deltagande och inflytande i samhället. Kvinnofrågorna hade dessutom nära kopplingar till andra för tiden centrala frågor. Då sakfrågorna också hade en central roll för medborgarskolan på Fogelstads tillkomst och verksamhet, ges i slutet av detta kapitel en introduktion till dessa frågor.

3.1 Kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad

3.1.1 Bakgrund/historia

”Om det skall märkas att kvinnorna kommit in i samhällsarbetet måste de bli många och kunniga” (Lindberg, 2000: 251). Det var med den utgångspunkten som Elisabeth Tamm², godsägare till Fogelstad gård i Julita socken var med och tog

---

² Elisabeth Tamm, av vännerna kallad Lisse, skötte godset med ”feodal myndighet” (Eskilsson, 1991: 33). Satt i riksdagen 1922-24 som frisinnad vilde där hon i första hand drev frågor om jorden och freden (se 3.4). Såväl godset som det politiska intresset från sin far Carl Tamm (Eskilsson, 1991: 33 ff.).

initiativ till den kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad. Den formella rättighet som rösträtsreformen 1921 innebar, ansågs av Elisabeth Tamm och många med henne behöva kompletteras. För att kvinnor skulle få en faktisk möjlighet att påverka politiken behövde de tränas i medborgarskap. Att man på ett tidigt stadium ägnade sig åt medborgarträning är också någonting som skulle komma att känneteckna den svenska kvinnorörelsen (Eskilsson, 1991: 69).

Detta resulterade i att det under åren 1925-1954 på Fogelstad gård gavs kurser för kvinnor i bland annat historia, samhällskunskap, psykologi, praktisk medborgarkunskap, körsång och gymnastik. Anledningen till att teoretiska kurser som historia och psykologi blandades med praktiska kurser som körsång och gymnastik var att man inte bara ville lära ut kunskaper och träna färdigheter utan också visa på hur en god dag och ett gott samhälle skulle kunna se ut. Uppfattningen att kvinnor hade en särskild betydelse i utformandet av ett nytt demokratiskt samhälle och tron på kvinnors möjlighet att binda samman det enskilda med det allmänna livets var grundläggande för skolans verksamhet. På Fogelstad betonades sambandet mellan handen, hjärnans och hjärtats arbete, mellan den enskilde och det allmänna. (Ljung, 1995: 49) och (Eskilsson, 1991: 149 f.)

3.1.2 Fogelstadgruppen

Bakom medborgarskolan fanns en liten grupp kvinnor. Gruppen bestod av godsägaren Elisabet Tamm som nämndes inledningsvis, Honorine Hermelin³, Kerstin Hesselgren⁴, Ada Nilsson⁵ och Elin Wägner⁶. Dessa tog initiativet till den första kursen, den så kallade urkursen, som gavs på Fogelstad 1922 och skulle senare utgöra den kärna på skolan som senare kom att kallas för Fogelstadgruppen. Alla fem ingick också i skolans förtroenderåd och utgjorde tillsammans med kommunpolitikern Ebba Holgersson⁷ skolans styrelse. Honorine Hermelin var skolans rektor och Ebba Holgersson skolans fasta lärare med sin kurs i medborgarskap utifrån den imaginära kommunen Komtemåtta.

Kvinnorna i Fogelstadgruppen hade andra engagemang utanför skolan men fungerade ofta som extraföreläsare vid skolans kurser. Ada Nilsson var den flitigaste och mest återkommande. Hennes bakgrund som läkare påverkade hennes

---

³ I Tidevarvet beskrevs Honorine Hermelin som en ”skolad medborgare med statskunskap som huvudämne” som förmår att ”sätta in den nya faktorn, medborgarinnan, i hennes historiska sammanhang.” (Tidevarvet, 1924: 40) Hon satt i kommunfullmäktige i Julita 1946-50. Hon hade även en roll i Tidevarvet och i Frisinnade Kvinnor Riksförbund, FKR och var Sveriges första kvinnliga skolstyrelseordförande (1932-43) (NE, Honorine Hermelin) och (Eskilsson, 1991: 41 f.). Hennes pedagogik har också inspirerat många (Lindberg, 2000: 193).

⁴ Kerstin Hesselgren titulerade såsom yrkesinspektör. Hon var exempelvis president i ett internationellt socialt råd (Tidevarvet: 1925: 27), ordförande i Svenska Kvinnoförbundet. Hon var ordförande i centralstyrelsen för Frisinnade Kvinnors Riksförbund och var den första kvinnan att bli invald i Sveriges Riksdags första kammare, år 1922 (Eskilsson, 1991: 37 ff.).

⁵ Skol- och kvinnoläkaren Ada Nilsson var utgivare för Tidevarvet, kandiderade till statsfullmäktige 1926 i Stockholm och initiativtagare till FKR och vice ordförande i dess centralstyrelse (Eskilsson, 1991: 35 ff.).

⁶ Författaren Elin Wägner var med och bildade en svensk sektion av Internationella Kvinnoförbundet för Fred och Frihet IKFF, var Tidevarvets andra redaktör och hade en ledande post inom FKR (Eskilsson, 1991: 39 ff.).

⁷ Förutom att vara medborgarskolans enda fasta lärare var Ebba Holgersson skribent i Tidevarvet, engagerad i nykterhetsfrågan och ledamot i barnavårdsnämnden och fattigvårdsstyrelsen.

engagemang kring frågorna om sexualupplysning, kvinnosjukdomar och befolkningsfrågan (se. kapitel 3.4.1). Ordföranden för skolans förtroenderåd, Kerstin Hesselgren gästade skolan med jämna mellanrum. Hon arbetade vid sidan av Fogelstad som yrkesinspektör och var mycket aktiv i den socialreformatoriska rörelsen. Den sjätte av skolans styrelsemedlemmar var författaren Elin Wägner som fungerade som gruppens språkrör då hon var författare och flitig skribent (Eskilsson 1991: 29 ff.).

Enligt utsagor i tidningen Tidevarvet från 1925 utövades den närmaste ledningen av skolan av kurskommittén, senare Fogelstadgruppen. Vid sidan av denna stod ett förtroenderåd sammansatt av kvinnor från vitt skilda verksamhetsområden (Tidevarvet, 1925: 8). Kvinnor som utgjorde Fogelstadgruppen beskrivs i litteraturen ofta som inbördes olika och lade vikt vid olika frågor. Samtidigt var de alla självförsörjande, borgerliga kvinnor (*Kvinnorna i Fogelstad – undantag eller föregångare?* SVT 24, 050422). Trots att flera av dem var partipolitiskt aktiva var de svårbestämbara i en högervänster skala och såg de sig som hemlösa radikaler (Lindberg, 2000: 142 f.).

Gruppen präglades också av starka vänskapsband, även om relationerna inte alltid var helt okomplicerade. De personliga relationerna, gruppens och vänskapens betydelse var någonting som ofta betonades på Fogelstad (Ljung, 1995: 52).

3.1.3 Fogelstadandan

Medborgarskolan på Fogelstad stod öppen för kvinnor i alla åldrar med alla åsiktsriktningar och från alla samhällsklasser vilket kom att sätta sin prägel på skolans verksamhet och dess anda. Under de år som skolan var verksam deltog sammanlagt cirka två tusen kvinnor i kurserna och i enlighet med målet hade kursdeltagarna många skilda bakgrunder. De kom både från landet och staden, de var industriarbetare, lärare, hemmafruar och socialarbetare och åldrarna var spridda mellan 20 och 80 år (Björkman-Goldschmidt, 1956: 207).

Förutom mångfalden bland kursdeltagarna präglades verksamheten på Fogelstad av tron på att allt måste bygga på individen, hennes erfarenhet, ansvar och moral. Exempelvis hade man på skolan ett inslag som kallades för hembygdskväll. Detta innebar att en kursdeltagare fick dela med sig till de övriga av minnen och episoder från sin hemtrakt, arbetsplats och barndom.

Genom åtskilliga kursdeltagares skildringar kan man utläsa att den speciella fogelstadandan gjorde ett djupt intryck. En kursdeltagare uttrycker det på följande sätt i Tidevarvet 1928:

”Hurudan är då denna anda? Den är äkthetens, frihetens, toleransens, modets, ansvarskänslans och tjänarviljans anda. Broderskapstanken synes här fullt genomförd. Ingen lever i den andres skugga, utan envar får komma till utlösning.”
(Tidevarvet, 1928: 26-27)

3.2 Kvinnor i politiken

Ett avgörande led i den utveckling som kvinnornas roll i samhället genomgick under tiden för Fogelstads verksamhet, var kvinnornas inträde i politiken. Väl medvetna om att kvinnor utövade politiskt inflytande även på lokal politisk nivå i exempelvis kommuner har vi i vår studie har vi valt att begränsa oss till att studera det som vi anser vara mest centralt, det vill säga kvinnor i riksdagen och partiernas kvinnoorganisationer.

Kvinnorna i Sverige började organisera sig omkring 1850. Det var vid denna tid främst ett stadsfenomen för borgerskapets kvinnor och organisationerna hade oftast religiösa och bibliska inriktningar. Vid sekelskiftet startades de första kvinnliga fackföreningarna och yrkeskåreerna. Dessutom började kvinnor organisera sig i separata politiska förbund i anslutning till de politiska partiernas framväxt. Det första kvinnliga politiska förbundet var Frisinnade Kvinnor som startade 1914 och strax därefter, 1915, startade Sveriges moderata kvinnoförbund. Svenska socialdemokratiska kvinnoförbundet bildades 1920 och Landsbygdens kvinnoförbund 1921 (NE, kvinnoorganisationer).

Föreningen Frisinnade Kvinnor var den politiska organisation som hade tydligast koppling till Fogelstad och som hade stor betydelse för drivandet av kvinnliga frågor i politiken. Föreningen bildades på initiativ av läkarna Ada Nilsson och Julia Kinberg von Sneidern⁸. Den startade som stödförening till Frisinnade landsföreningen men blev aldrig dennas eller något annat partis kvinnoförbund. Föreningen Frisinnade Kvinnor var alltså en politisk kvinno-förening utan att vara direkt knuten till ett parti. 1922 utvidgades föreningen till Frisinnade Kvinnors Riksförbund (FKR) med Kerstin Hesselgren som ordförande. I styrelsen fanns förutom Kerstin Hesselgren flera tongivande medlemmar från Fogelstadgruppen och det var i Frisinnade kvinnor som gruppen hade sin politiska bas. FKR splittrades då det inom de frisinnade fanns olika åsikter kring vilken riktning föreningen skulle ta. Fogelstadgruppen förespråkade att ett nytt radikaliserande, feministiskt program skulle skapas medan andra ville att verksamheten mest skulle bestå i stöd för moderpartiet och där det mesta arbetet skulle ske inifrån eller via partiet. Detta ledde till att FKR ombildades på initiativ av Fogelstadgruppen 1931 till Svenska kvinnors vänsterförbund. De partitrogna kvinnorna gick däremot med i Folkpartiets kvinnoförbund när frisinnade och liberaler 1934 gick samman och bildade Folkpartiet (Eskilsson 1991: 70 ff.).

I det nya programmet poängterades det ofta att man ville behandla kvinnofrågor. Samtidigt menade man att samhällsproblemen ter sig olika för män och kvinnor och att könen utifrån sin respektive egenart, i jämlikt samarbete måste göra sig gällande när samhället skulle formas (Eskilsson, 1991: 89).

Sveriges Socialdemokratiska kvinnoförbund (SSKF) bildades 1920. Inofficiellt fanns dock en central kvinnoorganisation redan före 1920 genom permanenta arbetsutskott vid socialdemokratiska landsomfattande kvinnokongresser. Den

---

⁸ Julia Kinberg von Sneidern var gästföreläsare på Urkursen. Hon skrev 1909 "Handledning i sexuell undervisning och uppfostran" tillsammans med Alma Sundquist.

formella förbundsbyggnaden dröjde på grund av motstånd inom arbetarrörelsen mot kvinnliga särorganisationen. År 1921 invaldes Agda Östlund som den första socialdemokratiska kvinnan i Sveriges riksdag (NE, Sveriges socialdemokratiska kvinnoförbund).

3.3 Tidevarvet

”Den [Tidevarvet, vår anm] startas såsom en politisk veckotidning och redigeras av kvinnliga krafter. Den vill vara en mötesplats, en arena, där män och kvinnor jämbördigt strida för en liberal åskådning och söka nå fram till dess tillämpning i samhällsliv och lagstiftning. Tidevarvet anser att allt angår kvinnorna och att vad de tycka angår alla, vilket skall kunna bevisas, sedan de nu fått medborgarrätt. [...] Strängt taget finns det icke en från mannens skild kvinnans värld, lika litet som en från politikens och samhällets skild litteraturens, konstens, dramatikers, religionens eller spekulationens värld.” (Tidevarvet, 1923: 2)

Tidevarvet var en radikal, kvinnlig, politisk kulturtidskrift som gavs ut varje lördag under åren 1923 – 1936. Tidningen skulle redigeras i överensstämmelse med Frisinnade Kvinnors Riksförbunds program men var inget partis språkrör utan ett formellt och idémässigt fristående projekt. Alla viktiga nyheter från medborgarskolan på Fogelstad publicerades i Tidevarvet, vilket också gav skolan visst inflytande över tidningen (Eskilsson, 1991: 125) och (Hamrin-Thorell m.fl. 1968: 116). I Tidevarvet presenterades politik och kultur ur ett kvinnopolitiskt, men inte partipolitiskt perspektiv. Ämnen som återkommande behandlades i tidningen var bland andra nykterhet, lönepolitik, mödravård, freds- och försvarsfrågan, idrott för kvinnor, folkbildning, jordfrågan, andliga frågor och världsspråkfrågan.

Tidevarvets första redaktör var Ellen Hagen som satt från november 1923 till sommaren 1924 då Elin Wägner tog över fram till slutet av 1927. Elin Wägner efterträddes av Carin Hermelin, hon var redaktör fram till sista numret som kom ut december 1936. Elin Wägner ansågs av många vara den självklara på redaktörs-stolen och hon såg tidningen som ett storslaget projekt, kanske större än Fogelstadkurserna (Isaksson & Linder, 1980: 36). Hon uttryckte en gång att ”En medborgarskola, ja visst, men kurser nådde bara ett fåtal. EN tidning kunde nå hela Sverige...” (Isaksson & Linder, 1980: 52).

Tidevarvet ville på ett konkret sätt synliggöra kvinnor och kvinnors verksamhet (Eskilsson, 1991: 118 ff.). Detta gjordes i tidningen exempelvis genom att regelbundet ge en översikt över vad som hade beslutats under de gångna riksdagsveckorna. Särskilt stor vikt lades vid kvinnofrågor och frågor som drevs av de frisinnade. Varje motion som skrevs av Hesselgren och Tamm refererades utförligt och det gällde även de riksdagsdebatter som de deltog i (Hamrin-Thorell m.fl. 1968: 116). I enlighet med ambitionen att inte skilja kulturen från samhället var porträtt av kulturpersonligheter och presentation av böcker och diktsamlingar ett återkommande inslag i tidningen. Exempel på andra kulturella inslag är att

prenumeranter 1926 erhöill Elin Wägners nya roman, *Den helige fan*, och att Gerda Lundequist⁹ beröms för sina insatser på Dramaten i uppsättningen av *fröken Pascal* den 13 februari 1926.

Ett betydande inslag i Tidevarvet var den internationella bevakningen av kvinnofrågorna. Det finns exempelvis en hel del skrivet om kvinnorna i Nationernas Förbund, NF. Från Finland, Norge, Danmark, England rapporterades också utförligt om parlamentsvalen och kvinnliga kandidater, vilka frågor som kvinnoorganisationerna drev och dylikt. Många kvinnor hade internationella kopplingar, till exempel Andrea Andréen-Svedberg¹⁰ som under sin tid i USA skickade hälsningar och rapporter som publicerades i Tidevarvet (*Det skandinaviska inslaget i Amerika*. Tidevarvet, 1930: 6) och Elsa Björkman-Goldschmidt¹¹ som var en av de delegerade i Internationella Kvinnoförbundets konferens 1930 (Tidevarvet 1930: 6).

3.4 Sakfrågor

Under tiden för Fogelstads verksamhet, från tidigt 1920-tal fanns det vissa sakfrågor som kom att bli särskilt uppmärksammade och diskuterade. Intresset för dessa frågor delades av många, såväl män som kvinnor, även utanför skolans gränser även om kvinnorna på Fogelstad ofta var föregångare på områdena. De frågor som i litteraturen tas upp som de mest centrala för skolan och dess initiativtagare är befolkningsfrågan, fredsfrågan och jordfrågan. Även det som kallas kvinnofrågan nämns ofta i sammanhangen. Kvinnofrågan har vi valt att inte belysa såsom en enskild sakfråga. En motivering till detta är att frågan om kvinnors rättigheter och deltagande i samhällslivet är själva bakgrunden till verksamheten på Fogelstad och den övergripande målsättningen för hela kvinnorörelsen. Kvinnofrågan är också svår att särskilja från de andra centrala sakfrågorna då den på ett eller annat sätt genomsyrar alla de övriga strävandena.

De frågor som vi belyser har vi valt utifrån vilka som kom att ha en särskild betydelse bland kvinnorna i nätverket kring Fogelstad. Därmed utesluter vi dock inte de andra centrala frågorna kring exempelvis hälsa, uppfostring, nykterhet och sexualupplysning då dessa kan innefattas av de tre mer övergripande. De olika sakfrågorna berör i stor utsträckning samma problem och de går inte att lösa utan att involvera de andra. Detta betonades också av kvinnorna på Fogelstad som ville arbeta för en gemensam lösning och en mer övergripande samhällsförändring ”som omvärderade människans förhållande till jorden, livet och verkligheten” (Wägner & Tamm, 1940: 13).

---

⁹ Gerda Lundequist (1871-1959) var skådespelerska och blev Nordens första riktigt stora tragedienn.

¹⁰ Andrea Andréen-Svedberg satt i förtroenderådet på Fogelstad, föreläste på Urkursen och var en återkommande skribent i Tidevarvet. Hon var verksam som läkare och sexualupplysare och var ordförande i Frisinnade kvinnors stockholmsförening.

¹¹ Elsa Björkman-Goldschmidt var föreläsare på Fogelstad. Hon har redigerat boken *Fogelstad. Berättelsen om en skola*.

För att få en uppfattning om den tidsanda som präglade skolan på Fogelstad, dess verksamhet och eldsjälur krävs en viss introduktion till de tre stora sakfrågorna; befolkningsfrågan, fredsfrågan, och jordfrågan.

3.4.1 Befolkningsfrågan

Bakgrunden till det som under 1930-talet kom att benämnas befolkningsproblemet utgjordes av ett flertal faktorer. Det som oroade var dels den sjunkande nativiteten i landet och dels de många människor som levde under missförhållanden som ibland sågs som en konsekvens av ofrivilligt föräldraskap. Detta föranledde en diskussion som när den ställdes på sin spets handlade om förhållandet mellan folkstockens kvantitet och dess kvalitet. I vissa politiska läger förespråkades ett ökat barnafödande och förbud mot preventivmedel och abort för att komma till rätta med nativiteten. Andra menade att den sjunkande nativiteten kunde tolkas som "en kvinnornas födelsestrejk" och ett tecken på deras vantrivsel (Isaksson & Linder, 1980: 126). Därmed skulle barnafödande snarare minska ytterligare för att skapa bättre förutsättningar för den totala befolkningen och i synnerhet för de fattiga. Man menade att en "kvalitativ ökning av folket är bättre än kvantitativ" (Tidevarvet, 1924: 43).

Att befolkningsfrågan belystes i Tidevarvet redan under tidigt 1920-tal är värt att notera då det annars var under 1930-talet som befolkningsfrågan hade en central roll i den politiska debatten. 1934 kom Alva Myrdal och maken Gunnar ut med boken *Kris i Befolkningsfrågan*, vilken kom att ha få stor betydelse för den svenska socialpolitiken. I boken pläderades, bland mycket annat, för att ansvaret för barnen skulle ses som samhällets ansvar för befolkningen (Lindholm, 1992: 177-179 ff.). En sådan beskrivning av befolkningsfrågan gör att det i högsta grad är en fråga som berör kvinnornas roll och deltagande i samhället. Befolkningsfrågan innefattar därmed även frågorna kring sexualupplysning och hälsa (Lindholm, 1992: 95).

3.4.2 Fredsfrågan

Mot bakgrunden av ett nyligen avslutat världskrig var frågan om freden högst aktuell för personerna kring skolan på Fogelstad, liksom inom kvinnopolitiska rörelser och för åtskilliga människor över hela världen (Andersson i Brattström mfl., 2002: 65).

I fogelstadskretsen var Elin Wägner den stora förkämpen för fredsfrågan. 1919 hade hon varit med och bildat en svensk sektion av Internationella Kvinnoförbundet för Fred och Frihet, IKFF. Hon ansåg att det största problemet som världen hade att bekämpa var krig. Medlet var enligt Elin Wägner att ge kvinnorna rösträtt och makt, eftersom kriget var "mannens och den manliga föreställningsvärldens demoniska verk" (Isaksson & Linder, 1980: 13). Elin Wägner gjorde också olika resor i Europa som delegat för fredsrorelsen och rapporterade hem till Sverige. Många av dessa skildringar publicerades i

Tidevarvet (Paulsson, 1998: 28 f.). Det är tydligt att de sakfrågor som drevs i Sverige även hade en internationell koppling.

Wägner var dock långt ifrån ensam om att engagera sig i fredsfrågan. Tillsammans med bland andra Andrea Andréen-Svedberg tog Elin Wägner ställning för aktiv pacifism (Isaksson & Linder, 1980: 224). Men även bland dem som tog avstånd från den radikalpacifistiska linjen, såsom exempelvis Ada Nilsson fanns ett genuint intresse för freds- och försvarsfrågan. Många av dessa hyste stor tilltro till det nyinrättade Nationernas förbunds (blivande FN) möjligheter att skapa enighet och försoning (Andersson i Brattström m.fl., 2002: 65 ff.).

3.4.3 Jordfrågan

Liksom frågorna om befolkningen och freden kom jordfrågan att bli en av de mest centrala för den tidsanda som präglade skolan på Fogelstad, dess verksamhet och eldsjäl. Om Elin Wägner var den som framför andra lade vikt vid fredsfrågan, var Elisabet Tamm jordfrågans outtröttliga eldsjäl i egenskap av godsägare. I ett föredrag på Fogelstad inledde hon med följande ord:

”Jordfrågan är alltid aktuell. Jorden ger hem, levebröd och utkomst åt människorna. Men för att detta skall lyckas, får den inte utsättas för spekulation och rovdrift.”
(Kellgren, 1973: 170).

Hon menade att jorden skulle förvaltas istället för att ägas, att man skulle tala om besittningsrätt istället för äganderätt (Wägner & Tamm, 1940). Tankegångarna bygger på idén om att jorden inte är skapad av människor och därför inte låter sig ägas och vanvårdas. Tillsammans skrev Wägner och Tamm *Fred med jorden*. Boken behandlar i första ekologi, miljö, och jordbruk men diskuterar också frågorna om befolkning, fred, kvinnor och uppfostran (Wägner & Tamm, 1940:13). I sin medvetenhet om de problem som kan uppstå som en följd av vanvård av jorden och miljöförstöring var kvinnorna på Fogelstad långt före sin tid.

Jordfrågan kopplades också ofta samman med fredsfrågan. Man menade att fred på jorden hörde samman med ett fredligt och varsamt förhållande till jorden (Eskilsson 1991: 108 och Wägner & Tamm, 1940: 13). Äganderättsinställningen till jorden har enligt Wägner och Tamm ”fört med sig fruktansvärda strider om bytet mellan enskilda individer och mellan folken” (Wägner & Tamm, 1940: 21).

4 Teori och metod

På den kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad fick kvinnorna lära sig att bli goda medborgare genom teoretisk undervisning och praktisk tillämpning. Vissa av dessa kvinnor engagerade sig också i jord- freds- och befolkningsfrågor. Detta ledde ibland till artiklar i Tidevarvet, diskussioner i de politiska partierna och framläggande av motioner i riksdagen. Engagemanget kring gemensamma frågor, engagemanget i politiken och samhällslivet förenade en grupp kvinnor under denna period. Många kvinnor var aktiva i flera olika organisationer, både internationellt och nationellt. Åsikterna gavs olika uttryck och kvinnorna var verksamma som exempelvis konstnärer, författare och politiker.

För att kunna kartlägga dessa kvinnors gemensamma engagemang använder vi oss av nätverksanalys. I en sådan behövs teori, metod och redskap och i detta kapitel presenterar vi först en sammanfattning av de nätverksteorier som finns idag och som är relevanta för vår analys. Därefter presenterar vi hur vi har använt oss av dessa teorier för att kunna kartlägga det nätverk som fanns omkring den kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad.

4.1 Nätverksteorier

Under de senaste decennierna har en omfattande forskning om beteendenätverk vuxit fram och man kan skilja mellan två inriktningar. Den ena används främst av sociologer som tenderar att uppfatta nätverk som en fråga om hur sociala relationer ger restriktioner på eller befördrar individers och grupperns beteende. Den andra är mer deskriptiv och förekommer främst inom statsvetenskapen, där nätverk används som ett slags metafor. Inom statsvetenskapen finns även en inriktning som vill förklara maktfördelningen bland aktörer som en funktion av aktörernas positioner i ett eller flera nätverk (Lundquist, 1997: 16).

Lundquist använder sig inte av någon formaliserad nätverksteori, han beskriver sin relation till nätverkstänkandet som ”a relaxed metaphorical usage”, vilket ger honom möjlighet att utnyttja de distinktioner som är användbara utan att behöva anpassa sig till en formaliserad nätverksteori.

Den kritik som framförs mot att studera nätverk och strukturer är att sådana studier inte alltid tar hänsyn till de reflekterande och handlande människorna som ingår i nätverket. Man menar att studierna fäster ”alltför stort avseende vid former och strukturer på bekostnad av innehållsliga aspekter” (Borell & Johansson, 1995: 10 och 194). Detta har vi varit medvetna om och har därför lagt upp vår studie på ett sådant sätt att det misstaget inte begås. I vår analys utgör exempelvis själva sakfrågorna noder i nätverket vilket ger innehållet en central roll. Vår kommande

analys består dessutom av illustrativa exempel på nätverkets innehåll, det vill säga en konkret beskrivning av hur samspelet och det överlappande engagemanget såg ut.

4.1.1 Nätverkets komponenter

Två grundläggande komponenter behövs för att kunna göra en nätverksanalys. Det första är objekten och det andra är relationerna mellan objekten. Objekten i nätverksanalysen kan även beskrivas som noder, aktörer eller positioner. Relationerna kan beskrivas som band, kontakter eller länkar. I en nätverksanalys läggs fokus på relationerna *mellan* noderna istället för på deras individuella egenskaper (Knoke, 1994: 7f.).

Länkarna i ett nätverk, alltså relationerna mellan noderna, kan se ut på en rad olika sätt. I litteraturen om nätverksanalys ges olika presentationer av dessa relationer. En vanligt förekommande typ av relation är den som innebär ekonomiskt utbyte genom exempelvis gåvor, köp eller försäljning. Att aktörer överför information mellan varandra genom exempelvis diplomatiska förbindelser är en annan relation. Länken mellan noderna i ett nätverk kan också bestå i att det är föreningar eller organisationer vilka har överlappande medlemskap. En annan vanlig typ av relation är också den där aktörerna har känslomässiga band till varandra i form av exempelvis vänskap. Den relation som bygger på maktförhållanden är en typ som oftast hittas i komplexa och formella organisationer och visar på vilka aktörer som lyder och blir åtlydda av vem. Slutligen bör också de relationer som uppstår mellan familjemedlemmar och släkt nämnas (Knoke & Kuklinski, 1982: 15 f.) och (Borell & Johansson, 1995: 4).

Förutom att definiera vilken typ av relation som ska undersökas behöver en definition göras vad gäller vilka noders relationer som ska ingå i analysen. Med ett realistiskt synsätt avgör sammanhanget som analyseras urvalet av noderna, till exempel familjen, företaget eller rörelsen som ska undersökas. Om urvalet görs med ett nominalistiskt synsätt bestämmer forskaren själv gränserna för nätverket (Knoke & Kuklinski, 1982: 22).

4.1.2 Nätverkets betydelse

För att det ska vara relevant och intressant att kartlägga och beskriva ett nätverk förutsätts att det i något avseende har betydelse. Det nätverk som Lundquist studerar, fattigvårdsfolket, är av betydelse då det visar på ett samspel som i förlängningen gjorde att dessa personer genom nätverket kunde utöva inflytande i samhället. Enligt Lundquist fick eller stärkte individerna sin legitimitet genom att de av övriga aktörer förbands med en eller flera av organisationerna i fråga. Analysen inriktas därför ”inte på nätverkets interna maktstruktur utan på dess förmåga att påverka omgivningen” (Lundquist, 1997: 144). Han menar också att då hans analys är genomförd ”inom ramen för generella kategorier har den också en räckvidd utöver det enskilda fallet” (Lundquist, 1997: 371). Det är med den

utgångspunkten som vi väljer att använda oss av Lundquists analysmodell och teori om nätverkets betydelse för en grupps möjligheter till maktutövning och påverkan. Liknande samband påvisas även av andra nätverksanalytiker. David Knoke skriver att aktörer som är kopplade till andra viktiga aktörer får makt genom att deras personliga tillgångar till informationskällor ökar (Knoke, 1990: 13).

4.2 Överlappande engagemang

Det nätverk som vi i denna studie kartlägger består liksom andra nätverk av noder och kopplingar som sammanbinder dessa. Noderna i nätverket kring Fogelstad utgörs av informella och formella organisationer, rörelser och sakfrågor. Varje nod kan beskrivas som kluster av individer som är engagerade i en specifik organisation eller sakfråga. Noderna som detta nätverk består av är följande; Fogelstad, riksdagen, Frisinnade Kvinnors Riksförbund, Socialdemokratiska kvinnoförbundet, Tidevarvet, jordfrågan, befolkningsfrågan och fredsfrågan. Dessa valdes genom en typ av snöbollsurval med utgångspunkt i Fogelstad. Vi hade redan från början en uppfattning om vilka de viktigaste aktörerna i nätverket var, men urvalet kom under arbetets gång av visa sig behöva kompletteras. När vi började studera befintliga källor om Fogelstad, stötte vi kontinuerligt på hänvisningar till såväl andra organisationer och rörelser som personer och grupper. Vid en närmare undersökning av dessa fann vi sedan att de i sin tur pekade på några andra aktörer och så vidare (Esaiasson m.fl., 2004: 212 och 286). På detta sätt kunde slutligen dessa åtta viktiga aktörer urskiljas såsom sinsemellan betydelsefulla.

På samma vis som vi i föregående avsnitt presenterade, kan kopplingarna mellan noderna i ett nätverk bestå av en rad olika typer av relationer. Många av dessa, inte minst vänskapsrelationer, återfinns mellan de personer som ingår i det nätverket som är föremål för vår studie. Den typ av koppling som har visat sig vara mest framträdande är dock den som bygger på att individerna i nätverket har kontakter med flera olika av dessa noder genom medlemskap eller motsvarande. Lundquist beskriver detta som överlappande medlemskap. Vi väljer dock att kalla detta för *överlappande engagemang* eftersom det i stor utsträckning inte är frågan om ett formellt medlemskap i en organisation, utan snarare engagemang i informella sammanslutningar eller i en sakfråga. Det som sammanbinder noderna, det vill säga klustrena, med varandra är alltså den överlappning som består i att samma individer är engagerade i flera av ovan beskrivna sammanhang. Av detta framgår att det är individerna i klustren som svarar för överlappningen, inte själva organisationerna.

Det samspel som undersöks i denna uppsats innefattar både formella och informella aktörer. Genom att använda oss av nätverksanalys där vi inte värderar eller viktar de olika aktörernas betydelse betonas just själva *samspelet* (Knoke & Kuklinski, 1982: 36 f.). Nätverksanalysen möjliggör dessutom någonting som den statsvetenskapliga forskningen ofta missar, nämligen att undersöka informella

kopplingar mellan olika inflytelserika aktörer i samhället. Att samma personer är engagerade i olika sammanslutningar är sådant som i regel inte finns dokumenterat, men som överlappande engagemanget består i dels överlappning i organisationer och dels överlappning i engagemang kring frågor.

I Lundquists studie om fattigvårdsfolkets nätverk framhålls att individerna i fattigvårdsfolkets möjligheter att påverka och driva vissa frågor gynnades av att individerna och organisationerna i nätverket förbands med varandra. Utifrån det resonemanget om att själva samverkan är av avgörande betydelse väljer vi att göra en nätverksanalys som sätter det överlappande engagemanget i centrum.

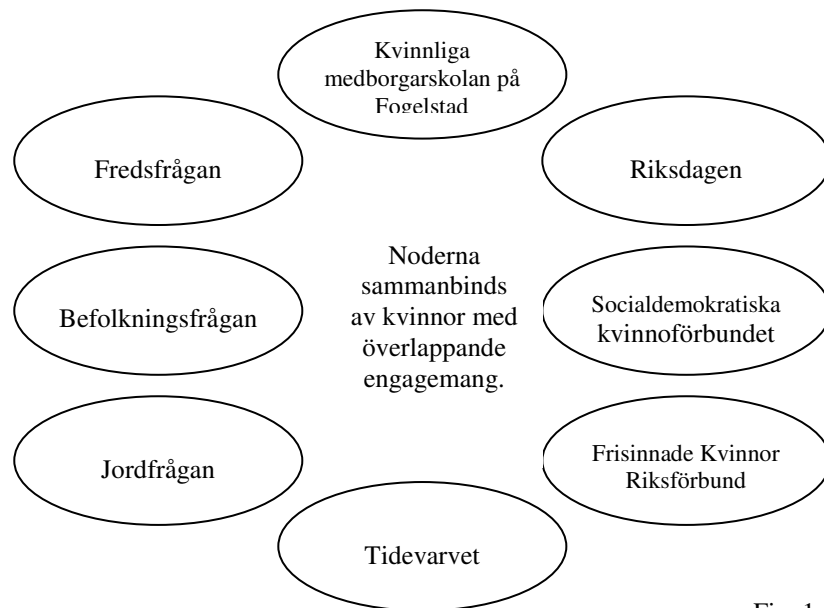

Fig. 1

4.3 Tillvägagångssätt och urval av kvinnor

För att kunna kartlägga det nätverk som fanns omkring den kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad behöver två komponenter definieras. Dessa är aktörerna i nätverket och relationerna mellan dem (Knoke, 1994: 8). I tidigare avsnitt framgår att noderna i detta nätverk är Fogelstad, riksdagen, Frisinnade Kvinnors Riksförbund, Socialdemokratiska kvinnoförbundet, Tidevarvet, jordfrågan, befolkningsfrågan och fredsförfrågan. Länkarna består av enskilda individers engagemang i flera av dessa olika organisationer, frågor och dylikt, det vill säga överlappande engagemang.

Skolan på Fogelstad hade under åren sammanlagt två tusen kursdeltagare. Detta stora antal gör att det är omöjligt att kartlägga alla deltagares olika engagemang och roll i kvinnliga nätverk. Därför måste ett metodiskt urval göras. Den övergripande avgränsningen är gjord på så vis att av de kvinnor som var engagerade i de olika organisationerna och frågorna, är det endast de med direkt koppling till Fogelstad som har tagits med i analysen. Detta urval har skett med

kriteriet att aktörerna ska vara betydelsefulla för varandra och att de som inte har intresse i nätverket och de vars betydelse är obetydlig blir exkluderade i analysen (Knoke & Kuklinski, 1982: 25). För att urskilja vilka de personer var som hade direkt koppling till Fogelstad krävs i sin tur ett tillvägagångssätt för urval. Vi har valt att tillämpa det nominalistiska tillvägagångssättet som presenterades i teoriavsnittet, det vill säga att forskaren själv drar gränserna för nätverket. Lennart Lundquist presenterar fyra metoder för hur detta kan genomföras.

Urvalet kan baseras på *positionsmetoden*, det vill säga utifrån vem som innehar formella nyckelpositioner. Ett annat sätt är *beslutsmetoden* då utgår man från vem eller vilka som medverkar i beslutsfattandet. Med *reputationsmetoden* görs urvalet utifrån vilka som tillskrivs makt av andra aktörer. Med en tredje metod, *relationsmetoden*, väljs aktörer utifrån kriteriet att de ska ha viktiga relationer med mäktiga aktörer (Lundquist, 1997: 146).

Urvalet av de kvinnor vars kontaktytor och länkar vi ämnar undersöka har gjorts på tre sätt. Det första urvalet gjordes med positionsmetoden, då vi valde de kvinnor som innehade formella nyckelpositioner på Fogelstad. De kvinnor som vi anser ha haft formella nyckelpositioner är de som satt i skolans styrelse, i förtroenderådet samt var återkommande lärare. Det andra urvalet gjordes med reputationsmetoden, det vill säga ett urval som utgår ifrån vilka som har tillskrivits makt av andra aktörer. Dessa ansåg vi vara lärare och elever som vid upprepade tillfällen återkommer och omtalas i litteraturen och i Tidevarvet. Det tredje urvalet gjordes med relationsmetoden, då vi utgick från de som hade relationer med mäktiga aktörer. Mäktiga aktörer definierar vi som personer med politisk makt på riksdagsnivå och relationer med dessa anser vi att de kvinnor som satt i riksdagen hade. Vi har begränsat vårt urval till kvinnor som satt i riksdagen under perioden 1921 – 1970. Detta har gjorts med anledning av att medborgarskolan på Fogelstad lades ned 1954 och att kopplingen mellan riksdagsarbetet och skolan därmed var svag om någon av kursdeltagarna skulle ha varit ledamot i riksdagen efter 1970, alltså minst sexton år efter avslutad kurs på Fogelstad. Tidsperioden är också ett naturligt val eftersom skiftet mellan tvåkammarriksdag och enkammarriksdag ägde rum detta år.

Det ovan beskrivna urvalet gjordes utifrån en jämförelse av å ena sidan namnen på Fogelstads omkring två tusen kursdeltagare samt medlemmar av skolans styrelse och förtroenderåd och å andra sidan alla kvinnliga ledamöter i riksdagen 1921 - 1970. Då det inte framgick av kursdeltagarlistorna från Fogelstad huruvida de var gifta eller ej fick vi jämföra namnen med de namn som riksdagskvinnorna hade som ogifta och som gifta. Om inget flicknamn gick att finna utgick vi från att flicknamnet var samma som faderns efternamn och om uppgifter om fadern saknades använde vi moderns namn. Denna jämförelse gav oss tjugotvå namn men efter noggrannare kontroll av dessa där vi undersökte uppgifter som hemort, födelseort och ålder kunde vi fastställa fjorton namn, utesluta sex namn och två stycken var fortfarande osäkra. Efter ytterligare letande i biografier och riksdagslexikon kunde vi fastställa att även dessa två kursdeltagare kom att sitta i riksdagen. Därutöver tillkom en person som gästföreläste på skolan och satt i riksdagen men som inte finns i skolans kursdeltagarlistor.

5 Analys av nätverket kring Fogelstad – överlappande engagemang

”En helt ny karta över Sverige bildades [...] med Fogelstad som centrum och med en stjärna för varje ort där en förbundsmedlem¹² bodde. Mellan dessa stjärnor gick det livgivande gnistor av kontakt och vänskap” (Eskilsson, 1991: 48).

Så beskrev Elin Wägner en gång i Tidevarvet det nätverk som bestod av Fogelstadgruppen och alla de tvåtusen kvinnor som deltog i skolans kursverksamhet. Den kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad var i sin tur en del i ett större nätverk, vilket ämnas kartläggas i denna uppsats.

Nätverket kring Fogelstad kan, liksom motiverades i föregående kapitel, beskrivas såsom olika kluster av individer där varje sådant är en informell eller formell organisation, rörelse eller sakfråga. Nätverket har avgränsats till att innefatta Fogelstad, riksdagen, Frisinnade Kvinnors Riksförbund, Socialdemokratiska kvinnoförbundet, Tidevarvet, jordfrågan, befolkningsfrågan och fredsfrågan. Länkarna består av enskilda individers engagemang i flera olika av dessa sammanhang. Att påvisa detta överlappande engagemang är utgångspunkten för vår analys. I bilagan som följer med uppsatsen, visar vi vilka frågor och organisationer som personerna i vår analys har engagerat sig i. Vi har valt att inte lika detaljerat presentera dessas engagemang och medlemskap här. Istället har vi valt ett antal nedslag, exempel på hur samspelet inom nätverket, det överlappande engagemanget, kunde ta sig uttryck. Dessa får fungera som illustrationer i vår analys.

5.1 Fogelstadkvinnor i riksdagen

En grundläggande indikator på huruvida nätverket gav några synliga resultat är kopplingen till den parlamentariska makten. Även om det finns många sätt att utöva inflytande i samhället, tyder en sådan koppling på väsentligt förbättrade förutsättningar för kvinnor att utöva inflytande inom politiken. Oavsett hur stor makt eller hur stort inflytande ett nätverk har, är det bara i ett parlament som det stiftas lagar. Eftersom den formella sidan av beslutsprocesserna alltid måste tas i beaktande blir nätverk mer intressanta att studera om dessa även har koppling eller relationer med de formella institutionerna och organisationerna. Det

---

¹² Fogelstadförbundet bildades 1925 av skolans kursdeltagare och upplöstes 1981 (NE, Kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad).

överlappande engagemanget mellan Fogelstad och parlamentariska organ är alltså av stor betydelse (Lundquist, 1997: 17 och 45).

Mot den bakgrunden är det värt att notera att kvinnorna under hela perioden för skolans verksamhet, förutom mellan 1934 och 1937, hade tillgång till egna riksdagsledamöter för att föra fram sina ståndpunkter (se nedan). Av alla de kvinnor som satt i riksdagen fanns många som hade kopplingar till någon del av det nätverk som är föremål för vår studie. Av praktiska skäl väljer vi dock att kartlägga endast de kvinnor som hade en tydlig koppling till Fogelstad och som satt i riksdagen. Genom att jämföra namnlistor enligt den metod som beskrevs i metodavsnittet, har vi kunnat konstatera att av 126 kvinnor som satt i riksdagen mellan 1921 och 1970, så hade sjutton anknytning till Fogelstad. Anmärkningsvärt är att det 1941 satt arton kvinnor i riksdagen (Linqvist & Andersson, 1983: 36), varav sex hade gått på Fogelstad¹³.

Följande kvinnor som satt i riksdagen någon gång mellan åren 1921 och 1970 har också varit kursdeltagare eller haft en betydande roll på Fogelstad:

- Kerstin Hesselgren, ”politisk vilde” och (fp) 1922 - 34, 1938 - 44
- Elisabeth Tamm, ”frisinnad vilde” 1922 - 24
- Signe Vessman (s) 1925 - 28
- Elsa Johansson (s) 1937 - 56
- Solveig Christiansson (k) 1937 - 40, 1945 - 48
- Anna Lindquist-Pettersson (s) 1941 - 44
- Judith Olsson (s) 1941 - 44
- Hulda Skoglund-Lindblom (s) 1941 - 44
- Ellen Svedberg (s) 1941 - 58
- Gerda Linderot (k) 1945 - 48
- Hulda Flood (s) 1948 - 49
- Ingrid Andréén (fp) 1953 - 56
- Ruth Hamrin-Thorell (fp) 1955 - 70
- Astrid Kristensson (m) 1958 - 77
- Astrid Lindequist (s) 1961 - 68
- Alva Myrdal (s) 1962 - 70
- Herta Svensson (fp) 1964

(fp) Folkpartiet (från 1935)
(k) Kommunistiska riksdagsgruppen
(m) Moderata samlingspartiet
(s) Socialdemokratiska riksdagsgruppen

Årtalen anger vilka år som personerna satt i Riksdagen.

Av ovan presenterade kvinnor satt Kerstin Hesselgren och Elisabeth Tamm i styrelsen för medborgarskolan på Fogelstad. I skolans förtroenderåd var Kerstin Hesselgren ordförande och Signe Vessman vice ordförande, Elisabeth Tamm var som vi tidigare har nämnt godsägare till Fogelstad och satt i förtroenderådet. Dessa tre skrev också, liksom Ruth Hamrin-Thorell regelbundet artiklar i Tidevarvet. Övriga tolv deltog vid olika tillfällen i de kurser i medborgarskap som hölls på Fogelstad (Björkman-Goldschmidt 1956: 206 ff.).

Hur stor betydelse medborgarskolan på Fogelstad har haft för att de sexton kvinnorna skulle engagera sig i politiken och sedan lyckas bli riksdagsledamöter är ämne för en egen uppsats och kommer inte tas upp här. Vad som dock bör

¹³ Enligt uppgifter bl.a. på Fogelstads websida hade under en period nio av arton kvinnor i Riksdagen tidigare varit kursdeltagare på Fogelstad. Vad dessa uppgifter grundar sig på har vi inte lyckats få något svar på, och förlitar oss därför på våra egna forskningsresultat (www.fogelstad.nu).

påpekas är att tidsföljden är den att de gick på Fogelstad *före* det att de valdes in i riksdagen. Dessutom är det rimligt att tänka sig att undervisningen i statskunskap, praktisk medborgarkunskap, retorik och röst användning med mera, lade en god grund för ett framgångsrikt politiskt arbete (Eskilsson, 1991: 152 ff.).

Att påvisa att kvinnorna haft framgångar med sitt deltagande i politiken är svårt utan att göra djupstudier av sådant som motioner och anföranden från riksdagen under den här tiden. Någoting som dock går att visa på och som är intressant är hur fogelstadkvinnorna i riksdagen samverkade med varandra och med deras omgivande nätverk. Elisabeth Tamm och Kerstin Hesselgren var exempelvis de första kvinnorna att bli invalda i riksdagen. Det hände ofta att Hesselgren tog upp vissa frågor i första kammaren där hon satt, och att dessa frågor på samma sätt drevs av Tamm i andra kammaren (Tidevarvet 1924: 19). Dessa två kvinnor kom dessutom genom sitt inval i riksdagen att bli än mer betydelsefulla medlemmar av Frisinnade Kvinnors Riksförbund. De kom också att få stor nytta av sin förankring i Fogelstadkretsen där Honorine Hermelin, Ada Nilsson och Elin Wägner var deras trogna vapendragare och på olika sätt arbetade för att förbättra underlaget för riksdagskvinnornas politiska insatser (Hamrin-Thorell m.fl., 1968: 109).

5.2 Överlappande partipolitiskt engagemang

Trots att alla kvinnor i Fogelstadgruppen förutom Honorine Hermelin var samlade i Frisinnade Riksförbundets topp, var Fogelstad och det nätverk som skolan ingick i inte präglad av partipolitik i vanlig bemärkelse. Tvärtom betonades vikten av att man kom från olika samhällsbakgrund och med olika åsikter som fritt fick utbytas och diskuteras. Skolan var kritisk mot den partipolitiska kulturen och strukturen och fann istället andra former för sitt politiska engagemang (*Kvinnorna i Fogelstad – undantag eller föregångare?* SVT 24, 050422). Honorine Hermelin framhöll exempelvis i Tidevarvet att partidisciplin och solidaritet med parti och partiprogram begränsade människors möjlighet att följa sitt samvete vid politiska ställningstaganden (Tidevarvet, 1925: 43, 44, 46) och (Ljung, 1995: 52).

Att partitillhörighet eller sympatier var av underordnad betydelse på Fogelstad vittnar många, vissa namnkunniga sådana, kursdeltagare om. Moa Martinsson skriver i en artikel i Tidevarvet 1928 att hon, sedan hon själv ”haft förmånen att vara elev där” fann att det i undervisningen på skolan istället för att vara fråga om partier ”var fråga om mänskligheten och orsaker till lidandet i världen” (Tidevarvet, 1928: 30). Skolan utgjorde en fysisk samlingsplats för kvinnor som, oberoende av härkomst eller partipolitisk tillhörighet, samlades för att lära av varandra och för att ägna sig åt de för dem mest relevanta frågorna. Att Fogelstad fungerade som en materiell och intellektuell bas, gör den unik (*Kvinnorna i Fogelstad – undantag eller föregångare?* SVT 24, 050422).

I Tidevarvet kan man finna en lång rad andra artiklar som illustrerar de goda relationerna mellan de politiska partiernas olika kvinnoförbund. 1924 kunde man exempelvis läsa följande

”Socialdemokraterna utlysa fredsmöte över hela landet med lösenordet ”aldrig mera krig”. På sina håll är FK [Frisinnad Kvinnor, vår anm.] direkt inbjudna att delta. Men även utan en sådan inbjudan är det självfallet att vi äro med bland dem...” (Tidevarvet, 1924: 31)

I ett annat nummer av tidningen diskuteras huruvida det är möjligt med ett arbetarparti utan socialism, vilket ställde partitillhörighetens betydelse på sin spets (Tidevarvet, 1924: 49). Det råder heller ingen tvekan om att man såg det som en seger för alla kvinnor, oavsett partitillhörighet, när en kvinna kom in i riksdagen. I Tidevarvet 1925 kommenterades socialdemokratiska Signe Wessmans inträde i riksdagen enligt följande:

”Vi vilja [...] alla som svenska kvinnor, oberoende partistreck, med glädje och tillfredsställelse hälsa henne välkommen där som vår representant” (Tidevarvet, 1925:10).

Den överlappning som präglade engagemanget inom nätverket kring Fogelstad, visade sig alltså även känneteckna inställningen till partipolitik. Högsta prioritet var sakfrågorna och kvinnornas deltagande i samhällslivet, även då det ofta innebar att annars tydliga gränser mellan partierna korsades.

5.3 Exemplet Rådfrågningsbyrån

Att de för tiden och för kvinnorna viktiga sakfrågorna behandlades flitigt i Tidevarvet har vi redan klargjort. Ett illustrativt exempel på hur en sådan samverkan kunde få betydande konsekvenser i de politiska besluten är befolkningsfrågan och det som kallades för rådfrågningsbyråer.

Läkaren Ada Nilsson som också hörde till Fogelstadgruppen, var en av de stora förkämparna för frågor som handlade om sexualhygien, mödravård och befolkningsproblematik. 1924 tog hon för Tidevarvets räkning initiativ till en rådfrågningsbyrå för föräldrar. I artikeln *Vårt befolkningsproblem* sätter hon rådfrågningsbyrån i sitt sociala, samhälleliga sammanhang. Där förklaras att syftet skulle vara att råda bot på den stora frågan om vad man från samhällets sida kan göra för att förhindra att nativitetsminskningen inte skulle medföra en kvalitetsförsämring av folkstocken (Tidevarvet, 1924: 45).

Rådfrågningsbyrån visar tydligt hur kvinnorna under den här tiden ofta agerade. Å ena sidan ägnade man sig åt att skriva om befolkningsproblemet, mödravård och sexualhygien. Å andra sidan ledde idéerna till att man gjorde någonting konkret. Rådfrågningsbyrån är därför ett tydligt exempel på Fogelstadandan i praktik där man betonade samspelet mellan tanken och handens verk.

I en artikel i Tidevarvet 1928, alltså fyra år efter att Ada Nilsson tagit initiativ till rådfrågningsbyrån, kan hon, troligtvis med viss belåtenhet, konstatera att den socialdemokratiska partikongressen tagit beslut om kommunala rådfrågningsbyråer (Tidevarvet, 1928: 24). Rådfrågningsbyrån får därmed illustrera hur samverkan mellan Tidevarvet, Fogelstad, befolkningsfrågans förkämpar och den politiska verksamheten, i detta fall genom Socialdemokratiska partiet, kunde se ut.

5.4 Exemplet Kvinnornas vapenlösa uppror mot kriget

Liksom befolkningsfrågan hade en samlande effekt bland många olika delar inom det kvinnliga nätverket, kan kampen för fredsfrågan vara ytterligare ett exempel på hur det överlappande engagemanget kunde ta sig uttryck. Under mitten av 1930-talet, som var en tid präglad av krigshot, var fredsfrågan en högst central och aktuell fråga i Sverige. Detta föranledde framväxandet av det som skulle komma att kallas *Kvinnornas vapenlösa uppror mot kriget*. Kvinnornas vapenlösa uppror hade till syfte att få kvinnor över hela Europa att vägra använda alla typer av skyddsvapen, gasmasker och skyddsrum i förhoppningen att inga män skulle vilja angripa helt försvarslösa kvinnor och barn (Eskilsson, 1991, 105 f.).

Bakom upproret stod kvinnor från en rad skilda sammanhang. Det var, förutom aktiva medlemmar i IKFF, Internationella Kvinnoförbundet för Fred och Frihet också många kvinnor runt kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad, Svenska Kvinnors Vänsterförbund och tidskriften Tidevarvet. Även personer från Socialdemokratiska kvinnoförbundet medverkade (Andersson i Aronsson m.fl., 1999: 28 f.). Elin Wägner var med och bildade en svensk sektion av IKFF.

1936 skriver Elin Wägner i Tidevarvet om det kvinnliga representantmöte som hållits i Stockholm för att utse vilka delegater Sverige ska skicka till Bryssel där Nationernas Förbund, NF:s råd och församling ska behandla frågan om åtgärder mot krigsfaran. Värt att notera är att sex av dessa, nämligen Kerstin Hesselgren, Elin Wägner, Eva Andén, Elisabeth Tamm, Andrea Andréen Svedberg samt Ada Nilsson i varierad utsträckning undervisade på Fogelstad. Övriga representanter som valdes var Anna Lindhagen, Alva Myrdal, Carin Hermelin och Lydia Wahlström. Även dessa är kvinnor som återkommande nämns i Tidevarvet och som engagerade sig i rösträttsrörelsen, de politiska kvinnoförbunden, Tidevarvet och i den socialpolitiska debatten (Tidevarvet, 1936: 15).

Kvinnornas vapenlösa uppror samlade alltså personer från många olika sammanhang. Upproret är därmed ett exempel på hur ett nätverk av personer, genom menings- och idéutbyte fick betydelse för att man kunde mobilisera och genomföra viktiga aktioner (Andersson i Aronsson m.fl., 1999: 28 f.).

5.5 Exemplet gifta kvinnors möjlighet att inneha statlig tjänst

Mellan de två världskrigen diskuterades möjligheten att förbjuda gifta kvinnor att yrkesarbeta, främst i statlig tjänst (NE, kvinnans historia). Anledningen till att det var de gifta kvinnorna som skulle förbjudas statlig tjänst var den att de redan hade en försörjare och att de på så vis tog arbete från de kvinnor som inte hade någon försörjare och från de män som var tvungna att försörja sig själva och sin fru. Kerstin Hesselgren uttryckte sin åsikt kring förbudsförslaget som att, ”det

förekommit attacker mot rätten för gift kvinna att inneha statstjänst” (Tidevarvet 1933: 19). Två motioner hade tagits upp i första kammaren och Hesselgren vittnar om att det rådde samförstånd mellan de politiska partierna. Hon skrev även att ”vad de inte förstår är att den gifta kvinnan måste själv få bestämma, liksom andra vuxna människor” (Tidevarvet 1933: 19). Denna fråga engagerade inte bara Hesselgren utan var ständigt återkommande och omdiskuterad i Tidevarvet.

”På initiativ av ett flertal kvinnoorganisationer representerande skilda stånd och yrken manas svenska kvinnor till en samfällad opinionsyttring. [...] Men nu först och främst gäller det att slå vakt kring vår enda representant¹⁴ i första kammaren med en enig kvinnoopinion” (Tidevarvet 1933: 19).

I maj 1933 hölls ett kvinnligt opinionsmöte i Stockholm med anledning av denna fråga och en lista om gift kvinnas rätt till arbetsanställning skrevs under. Listan skrevs under av Kerstin Hesselgren, doktor Karin Koch, advokat Märta Wikström, fru Eva Wigforss, doktor Gulli Petrini och doktor Andrea Andréen-Svedberg. Utgången blev lyckad, ett förbud mot gifta kvinnor i statlig tjänst infördes aldrig i Sverige.

Detta exemplifierar hur viktigt det är för ett nätverk att ha representanter där de genom de formella beslutsvägarna kan påverka de politiska besluten.

---

¹⁴ Denna enda representant var Kerstin Hesselgren.

6 Slutsats

Syftet med denna uppsats var att undersöka ett kvinnligt nätverk med utgångspunkt i den kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad. Vi analyserade även nätverkets betydelse för svenska kvinnors deltagande i samhällslivet och politiken, vilket gjorde studien intressant ur ett statsvetenskapligt perspektiv. Dessutom visade det sig hur inblandades förutsättningar och möjligheter till inflytande i samhället och politiken förändras när aktörer från informella och formella nätverk knyts samman med offentliga organisationer och beslutsorgan.

För att besvara den övergripande frågeställningen om hur det kvinnliga nätverket kring medborgarskolan på Fogelstad såg ut, ställde vi inledningsvis fem frågor som vi i uppsatsen efter hand har besvarat.

Den första frågan var att undersöka vilka individer, grupper och organisationer som ingick i nätverket. Svårigheten var att avgränsa nätverket, det vill säga avgöra vilka aktörer som skulle ingå i analysen. I huvudsak har urvalet av analysenheterna baserats på att de har koppling till Fogelstad, då skolan är utgångspunkt i analysen. Organisationerna Tidevarvet, Frisinnade kvinnor och Socialdemokratiska kvinnoförbundet har alla tydliga kopplingar till skolan. På Fogelstad fick kvinnorna den medborgerliga skolningen, från Frisinnade kvinnor utgick den första kursen på Fogelstad och det var bland de frisinnade som initiativtagarna till skolan hade sin politiska bas. I tidningen Tidevarvet synliggjordes och uppmärksammades kvinnorna och deras verksamhet (Eskilsson, 1991: 118 ff.). I synnerhet uppmärksammades de kvinnor som hade kopplingar till Frisinnade kvinnor, riksdagen och Fogelstad eller drev frågor som tidevarvsredaktionen ansåg vara viktiga. Även de socialdemokratiska kvinnorna fick betydande utrymme i Tidevarvet då kvinnorna i riksdagen ofta drev samma typ av frågor. Av de fogelstadkvinnor som sedan satt i riksdagen fanns förutom socialdemokraterna och de frisinnade också kommunister och moderater representerade.

Som noder i nätverket har vi även inbegripit tre för kvinnorna grundläggande sakfrågor. Dessa är jordfrågan, fredsfrågan och befolkningsfrågan, och är valda med anledning av att de är hjärtefrågor hos initiativtagarna till Fogelstad och att de är ständigt återkommande och omdiskuterade i Tidevarvet. Dessutom tas de ofta upp i de politiska kvinnoförbunden och nätverkets kvinnliga representanter i riksdagen lägger ofta motioner som behandlar frågorna.

Kopplingarna mellan nätverkets aktörer behandlades i den andra frågan. Aktörerna i det kvinnliga nätverket kring Fogelstad är de informella och formella sammanslutningarna. Dessa fungerar både som struktur och som aktör i nätverket då de både påverkar de individer som ingår och att sammanslutningarna har egen handlingsförmåga och agerar som aktörer (Lundquist, 1997: 140). Kopplingarna mellan sammanslutningarna består av kvinnornas överlappande engagemang.

Den tredje frågan, vilka de centrala frågorna var som drevs inom detta nätverk, har delvis redan nämnts i behandlandet av den första frågan. Det var i huvudsak engagemanget för jord- freds och befolkningsfrågan som utmärkte den grupp av kvinnor vi studerat. Minst lika utmärkande och kanske ännu mer intressanta visade sig vara det sätt på vilket de drev dessa frågor. Det viktiga var inte att egna gruppen eller partiet skulle få sin vilja igenom, det som var viktigt var istället mänskligheten och dess lidande i världen. Partitillhörighet eller sympatier var av underordnad betydelse (Tidevarvet, 1928: 30). På olika nivåer och i olika forum i samhället försökte man påverka opinion och beslutsfattande. En mängd kvinnor med olika yrkeskunnande; läkare, lärare, advokater, politiker, författare och journalister samarbetade för vissa gemensamma frågor. De medel som man använde sig av varierade också mellan allt ifrån att skriva i tidningar, föreläsa, bedriva upplysningsverksamhet till att ägna sig åt partipolitik.

Det samband mellan Fogelstad och riksdagen som presenteras i analysavsnittet besvarar i stor utsträckning frågan om huruvida nätverket gav några synliga resultat i form av förbättrade förutsättningar för kvinnorna att utöva inflytande inom politiken. Med representanter i riksdagen och i en rad andra inflytelserika sammanhang och med en stark förankring hos övriga kvinnor i nätverket skapades goda möjligheter för kvinnligt deltagande i samhällsliv och beslutsfattande.

Frågan om på vilka sätt som det överlappande engagemanget tog sig uttryck besvaras genom ett antal utvalda exempel i kapitel fem. Dessa illustrerar hur det överlappande engagemanget såg ut och beskriver på ett konkret sätt hur det skapade förutsättningar för kvinnorna att utöva inflytande i politiken.

Det har visat sig, vilket också var vår hypotes, att medborgarskolan på Fogelstad genom samspelet med andra grupper av kvinnor fick önskvärda konsekvenser i form av förbättrade möjligheter för kvinnor att delta i politiken och samhällslivet. Därmed kan Fogelstad och dess nätverk fungera som ett föredömligt exempel och vara intressant för fortsatta studier.

6.1 Diskussion om orsak och verkan

Problematiken kring orsakssamband är någonting som varje studie på ett eller annat sätt måste hantera. Även om den övergripande frågeställningen i detta arbete är av deskriptiv karaktär, är vår ambition att i någon mån påvisa vad Fogelstad och dess nätverk fick för konsekvenser. Men som Lennart Lundquist konstaterar i sin bok *Fattigvårdsfolket* är det svårt att besvara frågan om nätverkets enskilda betydelse för opinionsbildning och påverkan. Detta beror på att det är ”omöjligt att isolera påverkansseffekt från olika källor” (Lundquist, 1997: 260). Det är därför intressant att fråga sig om motsvarande nätverk hade kunnat bildas även utan skolan. Det är tänkbart att de kvinnor som gick på Fogelstad redan innan var engagerade och inflytelserika. Dessutom hade exempelvis rösträttskampen redan tidigare samlat kvinnor från skilda sammanhang. Att avgöra vilka konsekvenser för samhället och politiken som var enskilda effekter av nätverket kring Fogelstad är alltså problematiskt. Det råder dock knappast

någon tveksamhet kring att Fogelstad i egenskap av medborgarskolan hade en bildande effekt och mycket tyder också på att den hade en sammanlänkande funktion.

Det problem som alltid uppstår vid försök att utforska orsakssamband är alltså just hur man ska kunna urskilja enskilda faktorer. I vår studie visar vi dock på att det är just själva nätverket, samspelet och det överlappande engagemanget som skapade förbättrade förutsättningar för kvinnors deltagande i politik och samhälle. Vi har kunnat konstatera att kvinnorna som ingick i nätverket kring Fogelstad under denna tid var starka opinionsbildare och tidigt lyckades få betydelsefulla poster i samhället. Dessutom förde kvinnorna genom sitt arbete upp vissa frågor på den politiska dagordningen och många beslut fattades i enlighet med vad kvinnorna hade kämpat för.

6.2 Fortsatt forskning

Under tiden som vi har arbetat med att kartlägga nätverket kring Fogelstad har vi insett att det finns betydligt mer att studera inom ämnet än vad vi från början kunde ana. Eftersom området fortfarande är relativt outforskat, i synnerhet ur ett statsvetenskapligt perspektiv, är vår uppfattning att Fogelstad och dess nätverk skulle kunna ligga till grund för en rad framtida studier.

Ett intressant sätt att arbeta vidare med vårt ämne hade varit att göra djupdykningar i de sexton kvinnor som både hade deltagit i Fogelstads kursverksamhet och som satt i riksdagen. Genom att exempelvis studera motioner och anföranden i riksdagen hade man kunnat undersöka vilken typ av frågor som de drev, hur de gick till väga och huruvida de fick gehör för sina påtryckningar. Det hade också varit intressant att följa upp och kartlägga alla tvåtusen kursdeltagarna, inte enbart det lilla urval som vi i vår uppsats har fokuserat på. Mycket tyder på att många av kvinnorna kom att använda sina kunskaper från medborgarskolan såväl i det praktiska livet som i politiskt arbete.

Vidare hade man kunnat undersöka vad som låg bakom att skolan stängdes 1954 och att Tidevarvet lades ned 1936. Det tycks ha varit så att när eldsjälarna började bli till åren och dra sig tillbaka, fanns det ingen ny generation som tog över arbetet. Möjligtvis fortsatte arbetet och kampen för kvinnors deltagande i politiken, fastän i andra former och med andra medel än tidigare.

En intressant aspekt på medborgarskolan på Fogelstad och dess nätverk är hur den uppfattades dels av sin samtid och dels av eftervärlden. Under det TV-sända seminarium som nyligen hölls kring Fogelstad påpekades att ingen grupp, organisation eller politiskt parti har visat någon nämnvärd tacksamhet för vad Fogelstad har åstadkommit. Förklaringen kan möjligtvis ligga i att högerpartierna tycker att de var radikala och att vänsterpartierna anser att det var ett borgerligt projekt. Kyrkan har inte heller gillat vissa av ställningstaganden kring exempelvis preventivmedel och feministgrupper anser att fogelstadkvinnorna inte betonade *kampen* i tillräcklig utsträckning (*Kvinnorna i Fogelstad – undantag eller föregångare?* SVT 24, 050422). Mot bakgrund av vad vi i vårt arbete har kommit

fram till kan denna otacksamhet upplevas märklig eftersom just det gränsöverskridande samarbetet var kvinnornas styrka. Det är också en av anledningarna till att vi avslutningsvis önskar få se fortsatt forskning kring kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad och dess nätverk.

Källförteckning

Tidevarvet refereras enligt följande (Tidevarvet, År: Nummer)

Övriga referenser (Författarens Efternamn, År: Sidnummer)

Empiri

- Björkman-Goldschmidt, Elsa, (red.) 1956. *Fogelstad. Berättelsen om en skola*. Stockholm: Kungl. Boktryckeriet P.A. Norstedt & söner.
- Brattström Witt-, Ebba; Lennerhed, Lena, 2002. *Kvinnorna skall göra det! Den kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad – som idé, text och historia*. Flemingsberg: Författarna och Samtidshistoriska institutet, Södertörns högskola.
- Eskilsson, Lena, 1991. *Drömmen om kamratsamhället. Kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad 1925-35*. Stockholm: Carlssons Bokförlag.
- Hamrin-Thorell, Ruth; Gärde Widemar, Ruth; Myrdal, Alva; Bergman, Malin, 1968. *Boken om Kerstin Hesselgren*. Stockholm: P.A. Nordstedt & Söners förlag.
- Lindholm, Margareta, 1992. *Elin Wägner och Alva Myrdal. En dialog om kvinnorna och samhället*. Uddevalla: Anamma förlag.
- Lindquist, Annika; Andersson, Iréne, 1983. *Frisinnade Kvinnor – Fogelstad – Tidevarvet*. Lund: Författarna.
- Lindberg, Berit, 2000. *Kvinnor – vakna, våga!*. Landskrona: Parjett AB.
- Ljung, Margareta, 1995. *Lyft Jorden mot himlen. Växande kvinnogrupper och kvinnliga nätverk*. Lund: BTJ Tryck.
- Paulsson, Rebecka, 1998. *Elin Wägner som folkupplysare*. Borås: Författaren.
- Tamm, Elisabeth; Wägner, Elin, 1985. *Fred med jorden*. Ny utgåva. Stockholm: Arkturus Förlag.

Teori och metod

- Aronsson, Peter; Fagerlund, Solveig; Samuelson, Jan, (red.) 1999. *Nätverk i historisk forskning –metafor, metod eller teori?*. Växjö: Rapporter från Växjö Universitet Humaniora. Nr 1 1999.
- Borell, K; Johansson, R. (red.), 1995. *Samhällets väv. En antologi om samhällsvetenskap och nätverk*. Rapport 1995: 29. Mitthögskolan.
- Esaiasson, Peter; Giljam, Mikael; Oscarsson, Henrik; Wängnerud, Lena, 2003. *Metodpraktikan. Konsten att studera samhälle, individ och marknad*. Andra upplagan. Stockholm: Författarna och Nordstedts Juridik AB.

- Knoke, David, 1990. *Political Networks. The Structural Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Knoke, David; Kuklinski, H. James, 1982. *Network Analysis*. Kalifornien: SAGE Publications, Inc.
- Lundquist, Lennart, 1997. *Fattigvårdsfolket. Ett nätverk i den sociala frågan 1900 - 1920*. Lund: Lund University Press.

Övrigt

Tidevarvet 1923 - 1936

Seminarium: Kvinnorna i Fogelstad – undantag eller föregångare? SVT 24, 050422.

Bilaga

Tabell över betydelsefulla kvinnor i nätverket kring Fogelstad

Förklaring till bilaga 1, *Tabell över betydelsefulla kvinnor i nätverket kring medborgarskolan på Fogelstad*

Följande tabell är en översikt av 37 kvinnor som på ett eller annat sätt var betydelsefulla för Fogelstad och dess nätverk. De kvinnor som presenteras är först och främst de kvinnor som både har koppling till Fogelstad och har suttit i riksdagen. I tabellen finns också en rad kvinnor som av andra anledningar har utmärkt sig genom att dels ha betydande roller på skolan i form av exempelvis föreläsare eller förtroenderådsmedlem och dels varit flitigt förekommande i många av de sammanhang som ingår i vår nätverksanalys. Några av de kvinnor som finns med i tabellen är inkluderade främst på grund av att de är för allmänheten kända namn och därmed av intresse. Gemensamt för alla dessa är att de har någon form av koppling till Fogelstad och hade en roll i den tidens kvinnliga nätverk. De grå rutorna markerar de fem kvinnorna som ingick i Fogelstadgruppen.

Tabellen, som inte gör anspråk på att vara fullständig, har vuxit fram och fyllts i successivt under vårt arbetes gång. Den bifogas i uppsatsen främst för att den kan illustrera det nätverk som vi har analyserat och ge en inblick i hur vi har gått till väga i vårt arbete.

Uppgifterna i tabellen har hämtats från en rad olika källor. De viktigaste är följande:

- Asker, Björn; Norberg, Anders; Tjerneld, Andreas, 1985 - 1992. *Tvåkammarriksdagen 1867-1970. Ledamöter och valkretsar*. Band 1-5. Stockholm: Riksdagen och Almqvist & Wiksell International.
- Bohman, Nils (red.), 1942 - 1955. *Svenska män och kvinnor. Biografisk uppslagsbok*. Band 1 - 8. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Eskilsson, Lena, 1991. *Drömmen om kamratsamhället. Kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad 1925-35*. Stockholm: Carlssons Bokförlag.
- Hansson, Sigfrid (red.), 1936. *Svenska folkrörelser*. Band 1. Stockholm: Lindfors bokförlag AB.
- Lewenhaupt, Inga; Wahlberg, Anna Greta; Österberg Carin, 1990. *Svenska kvinnor, föregångare nyskapare*. Lund: Bokförlaget Signum.
- Nilsson, Ada, 1940. *Barrikaden valde oss. 25 år ur en kämpande förenings historia*. Stockholm: Axel Holmströms Förlag.
- Paulsson, Rebecka, 1998. *Elin Wägner som folkupplysare*. Borås: Författaren.
- Fogelstads officiella websida; www.fogelstad.nu
- Tidevarvet 1923 - 1936

Namn	Fogelstad	Tidevarvet	Riksdagen			Frisinnade Kvinnors Riksförbund	Soc. Dem. kvinnoförbund	Befolkningsfrågan	Jordfrågan	Fredsfrågan	Övrigt
			År	Valkrets	Parti						
Andén Eva	Gästföreläsare på urkursen	Tillhörde den inre kretsen			Fast medarbetare från starten		Ja				Ledamot av Sveriges advokatsamfund. Medborgarskap, barnaskap, strafflagstiftning. Fanns på den s.k. kvinnolistan i stadfullmäktigevalet 1926
Andréen-Svedberg Andrea	Förtroenderådet. Föreläste på urkursen	Skribent			Ordf. i Frisinnade Kvinnors Stockholmsförening. Ordf. i Kvinnliga vänsterföreningen 1946-64	ABF-föreläsning om förlösningssprobiematik	Ja			Ja	Läkare, sexualupplysare och socialt engagerad. Vetenskapligt arbete i USA. Lönerreglering. Föreläste om lönefrågan. Skrev om kvinnlig utbildning. Ordförande i Akademiskt Bildade Kvinnor A.B.Q.
Andrén Ingrid	Sommatkurs 1941		1953-56	Västmanlands län							Drev bl.a. skolfrågor.
Björkman-Goldschmidt Elsa	Föreläste, föredrag för Fogelstadförbundet	Skribent, rapporterade bl.a. från utlandet									En av de svenska delegerade i Internationella Kvinnoförbundets konferens. Bodde under perioder i Wien och rapporterade om internationella frågor.
Björling Manda	Lärare i talteknik										Skådespelare, bl.a. På Strindbergs <i>Intima teatern</i> .
Broomé Emilia	Höll serieföredrag				Styrelsen					Ja	Lärare. Ordf. i Landsföreningen för Kvinnans Politiska Rösträtt (LKPR). Centralfigur i den sociopolitiska världen. Stadfullmäktige, första kvinnan i lagberedning, kommittéer. Ordf. i Sv. Kvinnors Fredsförening.

Derkert Siri	Undervisade i måleri									Konstverk i Östermalmstorgs tunnelbanestation.
Flood Hulda	Deltagare sommarskurs 1925	1948-49	Värmland	s		Ordf. och sekr. Skrivit om soc. kvinnorörelsen	Ja			Inriktning mot kvinnofrågor och mödravård.
Fogelklou Norlind, Emilia	Förtroende- rådet. Föreläste bl.a. på urkursen				Valrörelsen 1928.		Ja			Religionspsykolog, lektor. Skrev om andliga rörelser, skolfrågor m.m. Boken <i>Kvåkaren</i> 1929. Första kvinnliga Teol. Kand. Vän med Elin Wägner
Hamrin- Thorell Ruth	Deltagare höstkurs 1926	1955-70	Stockholm/ Uppsala	fp	Ordf. i Folkpartiets Kvinnoförbund 1946-50.					Journalist.
Hermelin Honorine	Fogelstad- gruppen. Rektor. Styrelsen				Ledande post					Lärare i bl.a. historisk statskunskap. Satt i kommunfullmäktige i Julita. Sveriges första kvinnliga skolestyrelseordförande (1932-43).
Hesselgren Kerstin	Fogelstad- gruppen. Styrelsen	1922-34, 1938-44			Ordf. i centralstyrelsen 1924					Yrkesinspektör. Ordf. i Svenska Kvinnors Förbund. Drev kvinnofrågor om lön och statlig tjänst m.m. President i ett internationellt socialt råd.
Holgersson Ebba	Lärlarinna						Ja			Nytkerhetsfrågan. Höll tredagars- kurser i medborgarkunskap. Ledamot i barnavårdsnämnd och fattigvårdsstyrelse.
Johansson Elsa	Deltagare höstkurs 1931	1937-56	Östergötlands län	s			Ja			Drev bl.a. frågor om mödravård.

Kinberg von Sneidern Julia	Gästföreläsare på urkursen														Läkare. Skrev med Alma Sundqvist <i>Handledning i sexuell undervisning och uppfostran</i> 1909.
Kristensson Astrid	Deltagare vårkurs 1934		1958-77	Stockholm		h/m									Jurist och politiker. Landshövding 1977-83.
Käll Anna	Förtroenderrådet														Stödd av Vännerförbundet i landstingsval 1934.
Lindblom, Gerda	Förtroenderrådet														Kommittén för resande av staty av Fredrika Bremer. Repräsentant vid nordiska kvinnokongressen.
Lindequist Astrid	Kursdeltagare 1947		1961-68	Västerbotten		s									Drev bl.a. frågor om barnolycksfall och efterlevandepension.
Linderot Gerda	Deltagare extra sommarkurs		1945-48	Stockholm		k							Ja		Drev bl.a. frågor om sexualhygien.
Lindquist Pettersson Anna	Deltagare vårkurs 1926		1941-44	Jämtland		s									Drev bl.a. frågor om ungdomar och utbildning.
Lundequist Dahlström Gerda	Förtroenderrådet. Undervisade i teater och talteknik														Dramatendiva. Scenframställningslärare vid Operaskolan, Musikhögskolan och Dramatens elevskola. Elin W skrev om G.

Martinsson Moa	Kursdeltagare	Skribent								Vittnade i Tidevarvet om den unika <i>Fogelstadandan</i> . Återkom ofta, även tillsammans med maken Harry Martinsson.
Myrdal Alva	Gästföreläste		1962-70	Stockholm stad	s			Nämns i dessa sammanhang	Ja	Drev bl.a. befolkningsfrågor och nedrustningsfrågor.
Nilsson Ada	Fogelstadgruppen och styrelsen. Föreläste om samhällshygien	Utgivare, Tidevarvsgruppen				Initiativtagare tillsammans med Julia von Sneidern. Vice ordf. i centralstyrelsen				Skol- och kvinnoläkare. Initiativtagare till Tidevarvets Rådfrågningsbyrå. Kandiderade till stadsfullmäktige i Stockholm 1926.
Nilsson Elisabeth	Förtroenderådet	Skribent								Advokat. Skrev bl.a. om gift kvinnas ställning.
Olsson Judith	Kursdeltagare 1941		1941-44	Västernorrland	s				Ja	Drev bl.a. frågor kring barnavård och nykterhet.
Olsson, Hagar	Vistades under perioder på Fogelstad	Skribent								Från Finland. Författade dramet <i>S.O.S.</i> och en essäsamling. Nära vän till Honorine.
Rönn Christiansson Solveig	Deltagare sommarkurs 1950		1937-40, 1945-48	Göteborg	k					Drev bl.a. frågor kring smärtfri förflossning och lika lön.
Skoglund Lindblom Hulda	Deltagare sommarkurs 1935		1941-44	Västernorrland	s					Drev bl.a. Frågan om social hemhjälpverksamhet.

Stenhammar Elsa	Musiklärare																	Gift med känd kompositör.
Sjernerstedt Ruth	Gästföreläsare på urkursen																	
Svedberg Ellen	Deltagare sommarkurs 1928	1941-58	Södermanlands län	s				Styrelseledamot, Södermanland	Ja									Stadsfullmäktige. Mödra/spädbarnshem, fattigvård
Svenson Herta	Förtroenderrådet. Ledde diskussion på Fogelstad om fabrikslivet	1964	Stockholm	fp					Aktiv i valrörelsen 1928									Fabrikskonsulent.
Tamm Elisabet	Fogelstadgruppen. Godsägare	1922-24	Södermanlands län	Liberal och vilde					Ledande post									Godsägare och arbetsledare m.m.
Vessman Signe	Vice ordförande Förtroenderrådet	1925-28	Stockholm	s				Ledamot i Centralstyrelsen. Ordf. i redaktionen för Morgonbris										Intog första platsen i AK efter Hjalmar Brantings död. Ordförande i Svenska kvinnors förbund
Wägner Elin	Fogelstadgruppen. Styrelsen Lärare i människokunskap.								Ledande post									Var med och bildade en svensk sektion av Internationella Kvinnoförbundet för Fred och Frihet, IKFF. Skrev om religion och andlighet.

